

Øland

Kulturmiljø nr. 57

Tema

Bosætning landet. Miljøer med religiøst præg

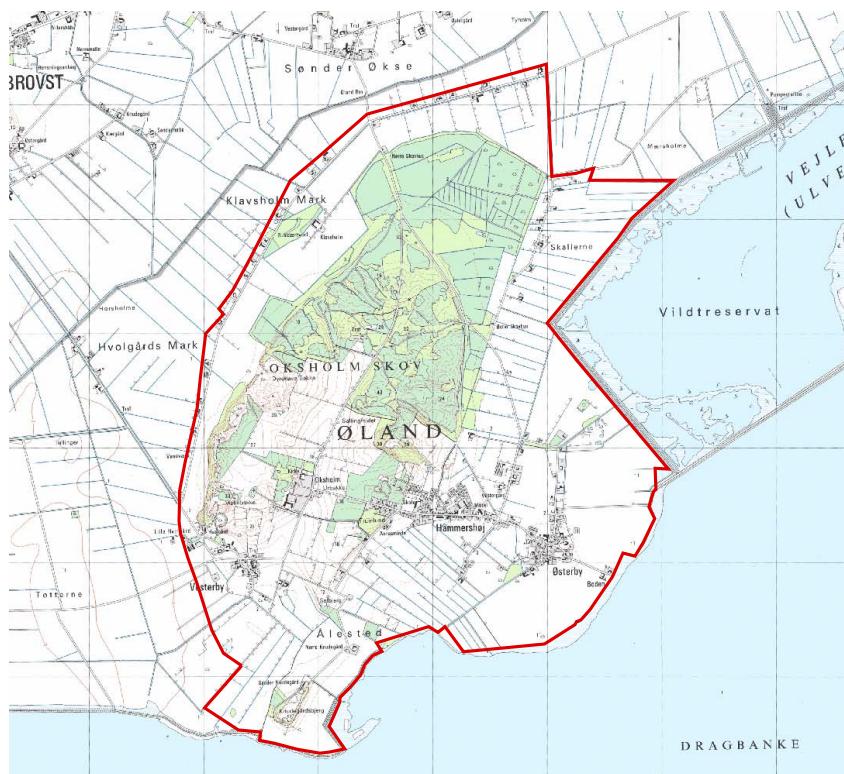
Emner

Herregård, kloster, klosterkirke, landsbyer

Sted/topografi

Østerby, Vesterby og herregården Oksholm, Øland sogn.

Efter tilbagetrækningen af den sidste istids iskappe lå blandt andet Øland tilbage som en ø i det arktiske ishav, også kaldet Yoldiahavet. I stenalderen betød havsænkninger og landhævninger, at der omkring øen blev dannet et lavtliggende, marint forland, de såkaldte Litorina-flader.

Historisk kort

I nyere tid – primært i perioden mellem 1914 og 1960 – er der vest, nordvest, nord og nordøst for Øland gennemført betydelige tørlægningsarbejder, hvorved der er indvundet store, lavtliggende arealer, f.eks. Kokkedals Kær, Torslev Enge, Torslev Kær og Ølands Vejle. I de indvundne områder indgår også de tidligere fritliggende holme Tøtterne, Torslev Holme og flere.

Det højeste punkt på Øland ligger ca. 42 meter over D.N.N., og terrænet på den tidligere ø udgøres af et bakket morænelandskab på overvejende sandbund. Helt mod syd hæver Knude-bjerg eller Knudegårdsbjerg sig som en isoleret moræneø. Den store Oksholm Skov optager den nordlige del af Øland, og såvel de højereliggende jorde på selve "øen" som de lavereliggende jorde på Litorina-fladerne og på de indvundne arealer er af en jævn bonitet.

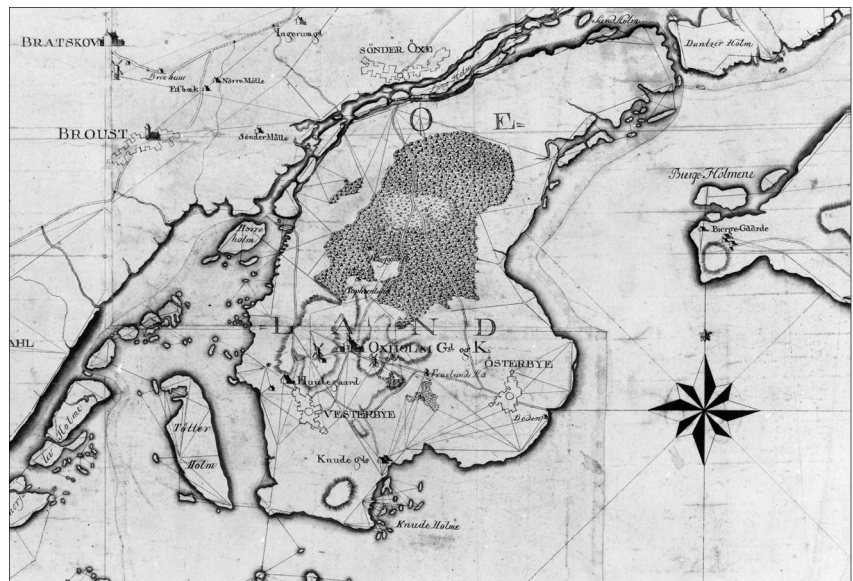
Ø Kloster, den nuværende Oksholm/Oxholm herregård, ligger forholdsvis højt i terrænet på den sydlige del af Øland, men dog i en beskyttende sænkning, der tager af for vinden. Da klosteret blev oprettet, har Øland stadig haft karakter af en ø (jævnfør også klosterets navn). De ældre bebyggelser er beliggende syd for bakkerne på terrasser fra sen-glacialtiden (Vesterby) eller på strandvolde (Østerby).

Kulturmiljøet omfatter den tidligere ø Øland med de højtliggende bakkede områder, den lavere liggende terrasse, hvor Vesterby er placeret, samt den sydlige strandvold hvorpå Østerby er placeret.

Tid

Middelalderen og frem

Udsnit af Videnskabernes Selskabs Kort 1786.

Karakteristik

Ø Kloster

Ø Kloster var i middelalderen et nonnekloster af benediktinerordenen og er første gang omtalt i 1268. Klosteret, der var indviet til Vor Frue, er dog antagelig grundlagt omkring 1175 af biskop Tyge af Børglum på hans fædrene jord. Klosterets gods blev efterhånden omfattende og lå især i Vendsyssel, i Salling og på Mors, hvortil kom ålegårde og andre fiskerettigheder i Limfjorden.

Ved reformationen blev klosteret underlagt den danske konge, der i 1542 overlod klosteret med tilhørende gods til den tidligere Oden-

se-bisp Knud Henriksen Gyldenstjerne som et pantelen. Klostret var genstand for en række ejerskifter, inden det i 1573 blev en del af Frants Banner til Kokkedals besiddelser, der kaldte det Oksholm efter sin hustru, Anna Oxe. Dette navn blev hængende ved det tidligere kloster under eftertidens mange skiftende ejere.

Af det senmiddelalderlige kloster er endnu - om end i ombygget stand - vest- og sydfløjen bevaret. Hertil kommer klosterkirken, der ligger som nordfløj i anlægget. Mod øst er anlægget i dag åbent, men her har tidligere stået en østfløj, der blev revet ned omkring 1830. Fløjen, der blot var ca. 2,5 meter bred indvendig, må opfattes som østre korsgangsfløj. De stående fløje er i to stokværk og fremstår i dag hvidkalkede.

Bedst bevaret er det senmiddelalderlige murværk i den meget smalle sydfløj (ca. 4,40 meter i indvendig bredde), der foroven mellem de oprindelige, nu tilmurede vinduesåbninger er prydet med cirkelblændinger. Den ringe bredde og spor af spidsbuede muråbninger på nordsiden af fløjen (ind mod den tidligere klostergård) tyder klart på, at sydfløjen har udgjort den søndre korsgangsfløj i klostret. Vistnok i 1669, hvor bygningerne gennemgik en påtrængende re-staurering, er der igennem fløjen brudt en fladbuet port.

Oksholm og Øland kirke.

Også i vestfløjen finder man som nævnt middelalderligt murværk, men efter flere større ombygninger og især efter en brand i 1870 er dette vanskeligt at erkende. Midt for vestfløjen, ind mod gårdsiden, opførtes der i 1870 et rundt trappetårn på ældre fundamenter. Senere er dette trappetårn revet ned og erstattet af en kort udløberfløj, hvori der befinder sig et trapperum.

Klosterbygningerne menes at være opført i begyndelsen af 1500-tallet nogenlunde samtidig med klosterkirken.

Klosterkirken

Klosterkirken, der nu er sognekirke for Øland sogn, udgøres af et langhus bestående af et hovedskib og et tresidet afsluttet kor med en samlet længde på ca. 32 meter. Hovedskib og kor er af samme bredde. På nordsiden af hovedskibet findes der et lavt sideskib, og i en østlig forlængelse af dette sideskib ligger der en lidt smalere kapelbygning. Ved hovedskibets vestgavl står der et slankt tårn. Kirken og tårnet er opført i gule munkesten, og de menes begge at

stamme fra begyndelsen af 1500-tallet. Ved gravninger i 1910 blev det konstateret, at der langs kirkens sydside har stået en korsgang. Tilstedeværelsen af denne korsgang har betydet, at de spidsbuede vinduesåbninger på hovedskibets sydside er placeret højt i kirkemuren. I korafslutningen sidder der to høje vinduesåbninger, og adgang til kirken finder i dag sted ad en (oprindelig?) døråbning i sideskibets nordmur. To oprindelige døråbninger i hovedskibets sydside er tilmurede.

Oksholm og Øland kirke.

Kirken er hvidkalket, og taget er tækket med bly. På nordsiden er hovedskibets tag forlænget ned over sideskib og kapel. Det store kirkerum er forsynet med ribbehvælv, og disse modsvarer af udvendige stræbepiller; dog er de to stræbepiller på hovedskibets sydside af nyere dato og bygget efter korsgangen blev revet ned. Hovedskibets vestligste fag har i klostertiden været delt i to stokværk, hvoraf det øverste har udgjort nonnekoret. Dette var ved en arkade forbundet med tårnrummet, hvori der stadig ses spor af en muret trappe, som har ført op til nonnekoret. Adgang til kirken fra klosterbygningerne har formentlig fundet sted gennem de nu tilmurede døråbninger i hovedskibets sydside.

Øland Kirke.

Af inventar skal nævnes den sengotiske fløjaltertavle fra begyndelsen af 1500-tallet med Jomfru Maria i midterskabet og otte små

helgenfigurer i sidefløjene. Ved alteret står desuden et fornemt, næsten 6 meter højt monstransskab fra begyndelsen af 1500-tallet med rige udskæringer, og i koret opbevares et romansk røgelseskar.

Romansk røgelseskar.

Nonneklosteret må have rådet over en ældre kirke, der har stået indtil den ovenfor beskrevne langhusbygning blev rejst formentlig i begyndelsen af 1500-tallet. Denne ældre kirke kan have stået på samme sted som den nuværende kirke, men der er også en anden mulighed:

Tæt vest for Oksholm har der tidligere ligget en romansk kirke eller et kapel af granit indviet til Skt. Laurentius. Denne kirke lå på en flad bakke lige syd for to mindre damme, der kaldes "Silausdammen"; navnet er givetvis en forvanskning af "Skt. Laurentius dammen". Det er muligt, at nonnerne ved klosterets oprettelse fik denne kirke, der sikkert var sognekirke for Øland sogn, overladt, og at den derefter har fungeret både som sogne- og klosterkirke, indtil nonnerne fik opført langhuskirken.

I 1562 fik sognets beboere af kongen tilladelse til at nedbryde Skt. Laurentius og benytte sten og tømmer fra denne til udbedring af den tidligere klosterkirke. I sidstnævnte kirke er der da også indmuret enkelte granitkvadre, ligesom der på herregården opbevares et romansk søjlekapitæl af terningform. Disse bygningsdele stammer formentlig fra Skt. Laurentius.

Herregården Oksholm

Fra tiden efter reformationen kan nævnes et prægtigt epitafium i sandsten over Jørgen Due, som var i besiddelse af Oksholm i årtierne omkring 1600, og hans første hustru. Dertil et marmorepitafium over den mecklenburgske officer Hans Frederik Levetzow med

hustru, som 1668 kom i besiddelse af herregården og straks iværksatte det nævnte restaureringsarbejde i 1669, der tillige bevidnes af en døroverligger i sandsten med hans og hustruens forbogstaver og årstallet 1669.

Marmorepitafium.

Tidligere lå herregårdens ladegård umiddelbart syd for den søndre klosterfløj, og der er grund til at antage, at også klosterets ladegård kan have ligget her.

Kirken fungerer i dag som sognekirke for Øland sogn, mens herregårdens bygninger stadig anvendes til beboelse for Oxholm gods med tilhørende landbrugs- og skovdrift.

Landsbyer

Ølands landsbyer Vesterby og Østerby kendes første gang i 1573, men begge daterer sig utvivlsomt tilbage til i det mindste middelalderen. Med deres placering og grundstruktur af-spejler de i tydelig grad de naturgivne forudsætninger for bosætning i området.

Med sin randbeliggenhed på en terrasse syd for højlandet på Ølands midte placerede Vesterby sig således midt mellem muligheder-

ne for udnyttelse af skov- og agerarealerne i de svært bebyggelige kuperede arealer mod nord og engenes og fjordens ressourcer mod syd. Med en udformning som en slynget vejby, hvor bebyggelserne blev placeret i to rækker på hver side af et slynget vejforløb, forstyrredes de dyrkede arealer mindst muligt.

Vesterby nedenfor Ølands højland.

Tilsvarende blev Østerby placeret midt mellem ager og fjord, dog med sin beliggenhed på en strandvold ud mod Limfjorden, uden vejbyens langstrakte og slanke karakter. For begge byer har placeringen på de naturligt afgrænsede arealer modvirket en udflytning af den fra gammel tid samlede bebyggelse

Østerby på strandvolden.

Bevaringstilstand

Den tidligere klosterkirke og klosterbygningerne/herregården er i en ganske god bevaringstilstand.

Vesterbys karakter som en slynget vejby erkendes umiddelbart i kraft af de eksisterende bebyggelsers placeringer på hver side af Vesterbyvej og Hvolgårdsvej. Oplevelsen af den udprægede randbeliggenhed er imidlertid noget forstyrret af de store inddæmningsprojekter, der har muliggjort en opdyrkning af store arealer syd for landsbyen. Det ses dog tydeligt, hvordan Vesterby er placeret umiddelbart neden for Ølands bakkede indland.

Også for Østerbys vedkommende er oplevelsen af bebyggelsens placering midt mellem res-sourceområderne noget forstyrret af tørlægningen og opdyrkningen af arealerne ud mod fjorden, dog i mindre grad. Her kan placeringen på strandvolden erkendes fra især byens østre tilkørsel over dæmningen fra Gjøl.

Sårbarhed og virkemidler

Kirkebygningen må ikke ændres uden tilladelse fra blandt andet de kirkelige myndigheder og Nationalmuseet. Under terræn er der højst sandsynligt bevaret arkæologiske levn blandt andet fra østfløjen og fra klosterets ladegård. Ved nybyggeri, ombygninger og andre jordarbejder skal det lokale kulturhistoriske museum, Aalborg Historiske Museum, derfor kontaktes forud for anlægsarbejdets påbegyndelse. Tilsvarende gælder for renoveringer og ombygninger af de tidligere, endnu bevarede klosterfløje, at nævnte museum i henhold til museumsloven skal kontaktes forud for arbejdets igangsættelse.

Såvel hovedbygningens søndre og vestre fløj har siden 1950 været omfattet af bygningsfredning.

Området omkring det tidligere kloster, den nuværende herregård Oksholm, er udpeget som et arkæologisk kulturarvsareal af national betydning i forbindelse med en landsdækkende kortlægning af sådanne, iværksat af Kulturarvsstyrelsen.

Skt. Laurentii kapel (Skt. Laurentius kirke) er omfattet af en begrænset fredning (fredningsnr. 1110:36), som betyder, at de under jordoverfladen eksisterende levn af kapel og kirkegård ikke må fjernes, afdækkes eller beskadiges på nogen anden måde.

Området omkring kapellet er dertil udpeget som et arkæologisk kulturarvsareal af national betydning i forbindelse med den ovenfor omtalte kortlægning af sådanne arealer. Udpegningen er foretaget på grundlag af en overbevisning om, at der i området kan findes yderligere spor efter anlæg sammenhørende med kapeltomt og kirkegård.

Aalborg Historiske Museum skal også her kontaktes forud for ethvert jordarbejde.

For Vesterby og Østerbys vedkommende fremstår en opløsning af landsbyernes struktur som den største trussel mod kulturmiljøet. Begge steder vil udflytninger af bebyggelsen til de dræ-nede arealer ud mod fjorden være forstyrrende for karakteren som randbebyggelser. Oplevelsen af Vesterbys udformning som en slynget vejby vil dertil være sårbar ved ændringer i bebyggelsen, der ikke følger forløbet af Vesterbyvej og Hvolgårdsvej. De nævnte trusler kunne med fordel reguleres ved udarbejdelse af bevarende lokalplaner med retningslinier for bebyggelsesstrukturernes fremtidige udvikling.

Bonitering

Ø Kloster har en stor oplevelsesværdi, og da den tidligere klosterkirke ifølge Lorenzen 1933 tillige er den bedst bevarede kirke for nonner af benediktinerordenen i det nuværende Danmark, har denne en stor videnskabelig værdi.

Den privatejede kirke er kun tilgængelig for offentligheden under ledelse af kirkegårdens personale. Tilsvarende er herregården privat område, der kun kan betragtes på en vis afstand fra landevejen.

Landsbyerne Vesterby og Østerby er repræsentative for landsbytyper med en randbeliggenhed mellem forskellige ressourceområder, der er hyppige ikke mindst i Limfjordsegnene med de-res præg af overgange mellem lavtliggende arealer og højere agerområder.

Kontekst/sammenhænge

Ø Kloster kan bredt sammenlignes med andre nonneklostre i Danmark og ved Limfjorden specielt med benediktinerklostrene Hundslund (det nuværende Dronninglund Slot) og Sebber Kloster ved Halvær Bredning.

Landsbyer, der er udformet som vejbyer evt. udlagt omkring en forte, med en randbeliggenhed mellem dyrkede arealer og områder præget af moser, strandenge og fjord kendes flere steder i Limfjordsområdet. Fra Ølands nærhed kan nævnes Haverslev, Attrup og Torslev mod vest, Gjøl mod øst samt Nørholm på Limfjordens sydside.

Anvendt kildemateriale

Dehn-Nielsen, H.: *Kirker og Klostre i Danmark*. Sesam 1995, s. 301f.
Hastrup, Frits: *Danske Landsbytyper: En geografisk analyse med 10 kortbilag i farver*. Århus 1964.

Jensen, J. Elsøe: *Danmarks Middelalderlige Byplaner. Nordjylland*. Dansk Komité for By-historie/Skov- og Naturstyrelsen. Odense 1995, s. 23f.

Lorenzen, Vilh.: *De danske Benediktinerklostres Bygningshistorie*. I: *De danske Klostres Bygningshistorie X*. København 1933, s. 44ff.

Roussel, Aage: *Danske Slotte og Herregårde*. 10. Vendsyssel. Anden udgave, København 1966.

Trap, J.P.: *Danmark*. Femte Udgave. Hjørring Amt. Bind VI, 1. Gads Forlag 1960, s. 414ff.

<https://www.kulturarv.dk/fbb/>